

19. YÜZYILDA RUSYA'NIN KARABAĞ POLİTİKASI

KARABAĞ POLICY OF RUSSIA IN 19th CENTURY

Hayri ÇAPRAZ*

Özet

19. yüzyılda Güney Kafkasya'da hem idari hem de nüfus olarak önemli değişiklikler yaşanmıştır. Bu değişimlerin görüldüğü bölgelerden biri de Karabağ bölgesidir. Bu yüzyılda Azerbaycan Türklerinin başlıca yerleşim yerlerinden olan Karabağ Hanlığı, Çarlık Rusyası yönetimi tarafından 1822 yılında lağvedilmiştir. Yeni Rus idaresi, ortadan kaldırılan bu hanlığın topraklarına çeşitli zamanlarda Ermeni nüfus yerleştirerek, kendisine idari ve askeri dayanak noktası oluşturmuştur. Ancak bu politikanın yaklaşık 80 yıl sonraki sonucu, yani 20. yüzyılın başında, Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin çatışmasına zemin hazırlamasıdır. Bu çalışmada, Karabağ meselesinde önemli bir aşama olan 19. yüzyılda Rusya'nın Karabağ bölgesinde uyguladığı politika ele alınarak, bölgedeki idari yapı ve Azerbaycan Türkleri ile Ermenilerin nüfus oranlarındaki değişim ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Karabağ Hanlığı, Şuşa, Azerbaycan Türkleri, Rusya'nın Karabağ Politikası, Güney Kafkasya

Abstract

It was experienced important changes about governmental and population in South Caucasia in 19th century. Karabağ is one of the regions experienced these changes. Karabağ Khanate where Azerbaijan Turks lived was proscribed by Tsarist Russia governance in 1822. New Russian Government tried to create a governmental and military reference point for itself placing Armenian population in this land. However, the result of this policy in 20th century is to form a basis for conflict between Azerbaijan Turks and Armenians. In his study, governing structure and change on Azerbaijan Turks and Armenians' population rate in the region are presented dealing with Karabağ policy of Russia in 19th century.

Key Words: Karabağ Khanate, Şuşa, Azerbaijan Turks, Karabağ policy of Russia, South Caucasia

A. Giriş

Karabağ, Azerbaycan sınırları içinde, Kura ve Aras ırmakları ile Gökçe Göl arasındaki bölgeyi içine almaktadır. Karabağ adı ilk kez 14. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Daha önceleri bölgeye Gerger, Guger, Uti, Utik, Udin, Otena, Kara, Karalar, Arsak, Sev aygi gibi isimler verilmiştir. Karabağ, Türkçe kara ve Farsça bağ kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşmuş bir kelimedir.¹

Karabağ bölgesinin coğrafi sınırları Ağdam, Terter, Yevlah, Fuzuli, Beylegan, Kubatlı, Cebraill, Mingeçevir, Ağcabedi, Hocavend, Şuşa, Hankendi, Laçin, Kelceber, Hanlar, Gorus, Akdere, Bedre, Zengezur, Hadrut bölgelerini içine almaktadır. Toplam yüzölçümü 18.000 km. karedir. Ancak Azerbaycan ile Ermenistan arasında 1990'lı yılların başında savaşa sebep olan ve uluslararası ilişkilerin bir meselesi haline gelen Dağlık Karabağ ise, Karabağ bölgesinin içinde, Hankendi, Şuşa,

* Yrd.Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İSPARTA.
hayricapraz@sdu.edu.tr.

¹ Aygün Atar, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara 2005, s. 2, 5. Karabağ kelimesinin ne zaman kullanıldığı ve anlamı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: Mihriban Vezir, "Karabağ", *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2002.

Akdere, Hadrut, Hocavend, Askeran, bölgelerinden oluşmaktadır. Yüzölçümü ise 4.392 km karedir.²

Azerbaycan ile Ermenistan arasında çatışma sebebi olan Karabağ meselesinin ortaya çıkmasında ve şekillenmesinde başlıca etken unsurlardan biri Rusya'dır. Çarlık Rusyası ve onun coğrafi mirasçısı niteliğindeki Sovyetler Birliği zamanında Karabağ'a yönelik politikalar, Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki çatışmanın çıkmasında belirleyici rol oynamıştır. Taraflar arasında Karabağ meselesi halen daha çözülememiştir. 1992 yılında Ermenistan birlikleri, Sovyet döneminden kalan birliklerin desteğini alarak, Dağlık Karabağ ve çevresinde bulunan Azerbaycan'ın diğer topraklarını işgal etmişlerdir. Bu işgal sonucu Azerbaycan topraklarının %20'si Ermenistan işgali altındadır. Bu işgal, Birleşmiş Milletler dâhil uluslararası kuruluşlar tarafından kabul edilmemesine rağmen, mesele hâlâ çözülememiştir.

Karabağ savaşının sonlandırılmasından (1994 yılından) itibaren yaklaşık 20 yıl geçmesine rağmen, taraflar arasında uzlaşma sağlanacak koşullar oluşmamıştır. Mesele, bugün, insan hakları örgütlerinin, uluslararası politikanın ve hukukun bir konusu haline gelmiştir. Karabağ konusunu çözmek için Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı bünyesinde Minsk grubu oluşturulmuştur. Bu grubun üyeleri Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Slovakya, Çek Cumhuriyeti, İsveç, Beyaz Rusya, Almanya, İtalya ve eş başkan statüsünde olan Rusya, ABD ve Fransa'dır. Bunlar arasında Rusya, bu meselede ayrıca kendi çabasıyla daha aktif rol oynamaktadır. Bu çalışmada, Karabağ meselesinde en etkin devletlerden biri olan Rusya'nın 19. yüzyılda Karabağ bölgesinde uyguladığı politikadan bahsedilecektir. Böylece günümüzde Karabağ meselesinin çıkmasında rol oynayan iki yüzyıl önceki uygulamaların etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

B. Rus Yönetimine Kadar Karabağ

Karabağ bölgesinin ilk yerleşenleri hakkında net bilgiler Sak'lara kadar gitmektedir. M.Ö. 4. yüzyıla ait kaynaklar bu bölgede Sak'ların ve Udin'lerin yaşadığından söz etmektedir. Bölgenin adı ise Artsak olarak geçmektedir. 7. yüzyılda "Ermeni Coğrafyası" isimli eserde bölgedeki etnik grupların isimleri şu şekilde verilmektedir: Albanlar, Gargarlar, Hunlar, Hazarlar ve Barsiller.³ M.S. 1.yüzyıldan itibaren Karabağ dâhil, Azerbaycan bölgesi Türk göçleri almaya başlamıştır. Hunlar, Barsiller, Bulgarlar, Kengerler, Sabirler, Ogurlar ve Hazarlar'dan çeşitli gruplar bölgedeki Türk nüfusunun artmasında önemli rol oynamışlardır. Sasani ve Doğu Roma hakimiyetinde de kalan Karabağ, Selçuklular döneminde Oğuz-Türkmen göçlerine sahne olmuştur. Samanoğulları ve Gaznelilerin baskısından batıya çekilen Türkmenler Horasan bölgesine, İran'ın kuzey bölgelerine ve Güney Kafkasya'da Karabağ bölgesine yerleşmişlerdir. Daha sonra Gürcü, Moğol, Karakoyunlu (1351-1469), Akkoyunlu (1340-1514), Safevi (XVI-XVIII yy) ve Osmanlı

² Araz Aslanlı, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası : Azerbaycan özel*, yıl 2007, cilt 7, sayı 1, s. 393.

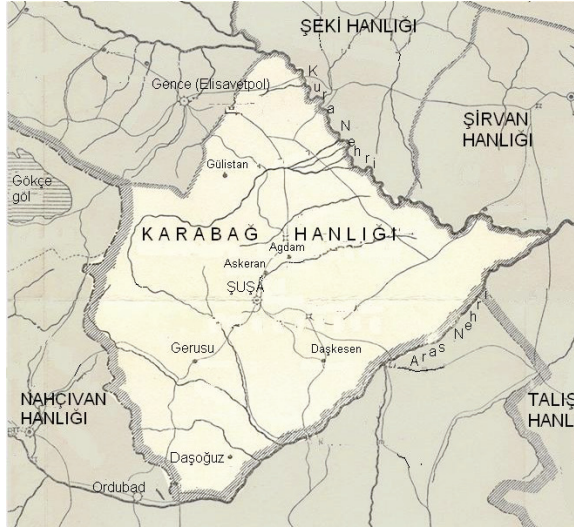
³ Aygün Atar, a.g.e., s. 9.

19. Yüzyılda Rusya'nın Karabağ Politikası

Devletlerinin hakimiyetinde kalan bölgede Türk-Müslüman idaresi ve kültürü hâkim olarak kalmıştır.

Karabağ coğrafyasında, bölgenin adını taşıyan Karabağ Hanlığı, İran hükümdarı Nadir Şah'ın ölümü (1747)'nden sonra kurulmuştur. Nadir Şah'ın ölümü, İran ve Azerbaycan coğrafyasında bulunun beylerin kendi hanlıklarını kurmalarını sağlamıştır. Bu çerçevede, 1747 yılında Karabağ Hanlığı kurulmuş ve bu hanlık 1822 yılında Rusya'nın ilhakına kadar devam etmiştir.

Harita 1: 19. yüzyılın Başında Karabağ Hanlığı⁴

C. Çarlık Rusyası Hâkimiyetinde Karabağ

I. Petro zamanından itibaren Rusya devlet adamları, yayılcı politikasının bir aracı olarak bir yandan Balkanların Slav ve Ortodoks halklarıyla,⁵ diğer yandan Güney Kafkasya'daki Gürcü ve Ermeni topluluklarla yakından ilgilenmeyi gaye bilmiştir. Bu çerçevede, Ermenilerin Azerbaycan bölgelerine yerleştirilmesi, Kafkas politikasının başarısı için önemli bir hamle olarak görülmüştür. Çünkü, Rusya'nın, Hazar Denizi, Karadeniz ve bunların güney bölgesindeki çıkarlarını tesisi için Kafkasya'da askerî ve ekonomik anlamda dayanacak bir bölgenin oluşturulması elzemdi.⁶ Bu bağlamda Güney Kafkasya'daki Gürcüler ve az sayıda bulunan Ermeni grupları ile ilişkileri geliştirmiştir. Rusya'nın ilgi gösterdiği Ermeni gruplarının bir kısmı da Karabağ bölgesinde yaşamaktaydı.

Karabağ bölgesinin tarihinin akışına etki edecek olaylar, 19. yüzyılın başında ortaya çıkmıştır. 1801 yılında Tiflis Krallığını (Kartli-Kaheti Krallığı) ele

⁴ Haritanın yapımında faydalanılan yer: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Khanate_of_Karabakh_in_1809-1817.JPG?uselang=ru (28.02.2013)

⁵ Mithat Aydın, "19.Yüzyıl Ortalarında Panславizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2004 (1), sa.15, Denizli, 2004, s.111 vd.

⁶ Kerim Şükürov, "K Voprosu O Avtonomizatsii Nagornogo Karabaha: Uroki İstorii", *Kavkaz i Globalizatsiya*, Tom 2, Vıpusk 2, 2008, s. 162.

geçiren Ruslar, zamanla bu krallığa komşu Güney Kafkasya'daki hanlıkları da ele geçirmeye başlamışlardı. Bu çerçevede Karabağ bölgesi de Rus tehdidi altına düşmüştü. 1804 yılında Gence'yi işgal eden Rusya'nın Kafkasya orduları komutanı Tsitsianov, Karabağ Hanı İbrahim Halil Han'a haber göndererek Rusya'ya tabi olmasını istemiştir. İbrahim Halil Han, ilk başta bu talebe direniş göstermişse de, daha sonra buna boyun eğmek zorunda kalmıştır. 14 Mayıs 1805 tarihinde de Kürekçay'da Ruslarla bir antlaşma imzalayarak, Rusya'ya tabi olmuştur. Antlaşma gereği İbrahim Halil Han, yıllık 8.000 çervonets* haraç ödeyecek, Hanlıkta bulunan Rus askerlerinin ihtiyaçlarını karşılayacak, torununu rehine olarak verecekti. Bununla birlikte, Hanlığın iç işleri, yargısı ve gelirleri Han'a bırakılmıştır.⁷ Karabağ'ın alınmasını Tsitsianov şöyle değerlendirmekteydi: *"Karabağ Azerbaycan'a, dolayısıyla İran'a açılan kapıdır. Burada Rusya'nın varlığı, bunları korku içinde tutacaktır"*.⁸

İran orduları, Karabağ'ı almak için tekrar harekete geçtiklerinde Tsitsianov, Müslüman halka güvenmeyip, Karabağ'da yaşayan Ermenilere çağrıda bulunduğunda, geçmişteki İran kuvvetlerine yardım eden cesur Ermenilerden kalmadığını, şimdi hepsinin mezarda olduğunu ve İran kuvvetlerine karşı Rus askerlerinin kendi başlarına mücadele edeceklerini belirtmiştir. Tsitsianov, bu çağrısıyla bölgede bulunan Ermenilerin Rusya'ya destek vermesini istemektedir. Nitekim, Şuşa'daki Rus kuvvetlerine, bazı Ermeniler yardımcı olmuşlardır. Sonuçta, Haziran 1805 yılında yapılan İran hücumu başarıyla engellenmiştir.⁹ İbrahim Hali Han daha sonra İran ile tekrar haberleşmiş ve İran kuvvetlerini yardıma çağırılmışsa da, kendi sarayında bulunan kul Cafer Ağa'nın gelişmeleri Rus komutanına bildirmesi üzerine Rus kuvvetleri, İbrahim Han'ı ortadan kaldırarak yerine oğlu Mehdi Kul Han'ı getirmişlerdir.¹⁰ Böylece, Rusya kontrolündeki bir hanın idaresinde olmak üzere, Karabağ için yeni bir dönem başlamıştır. 1813 yılında imzalanan Rusya-İran arasındaki Gülistan Antlaşması'yla, İran Karabağ'ın Rusya'ya ait olduğunu resmen kabul etmiştir.

1805 yılında Karabağ'ın Rus hâkimiyetine girdiği sırada nüfusu ve bu nüfus sayısındaki değişimi dönemin Rus komutanlarının ifadelerinden anlamak mümkündür. 30 Eylül 1812 tarihinde, General Kotlerevskiy, Kafkasya orduları başkomutanı General Rtişev'e gönderdiği bir yazıda, 1805 yılında Karabağ'da 10.000 aile olduğunu yazmıştır. Üç yıl sonra, yani 1808 yılında, başka bir komutan, yaptırdığı sayımla nüfusun 7.474 aileye gerilediğini bildirmiştir.¹¹ General Kotlerevskiy, Rtişev'e gönderdiği yukarıda bahsi geçen yazısında, 1805-1812 yılları arasında Karabağ'dan gönüllü ve kaçarak olmak üzere toplam 5.245 ailenin

* Çervonets: Çarlık Rusyası zamanında kullanılmış olan altın madeni para.

⁷ *Akti, Sobrannie Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyey* (bundan sonra AKAK kısaltmasıyla verilecektir), Tom 2, No: 1437, Tiflis, 1868, s. 707; *Utverjdenie Russkogo Vladığıestva na Kavkaze*, (bundan sonra Utverjdenie... kısaltması ile verilecektir) Pod redaktsiyey V. A. Potto, Tom I, Tiflis, 1901, s. 189, 193.

⁸ *Utverjdenie...*, Tom I, Tiflis, 1901, s. 194.

⁹ *Utverjdenie...*, Tom I, Tiflis, 1901, s. 200, 218.

¹⁰ *Utverjdenie...*, Tom III, Çast 2, Tiflis, 1904, s. 463, 464.

¹¹ AKAK, Tom 5, No: 696, Tiflis, 1873, s. 579.

ayrıldığını yazmıştır.¹² Sonuçta ise, yaklaşık 5.000 ailenin bölgede kaldığını tahmin etmektedir.¹³

5 yıl sonra Kafkasya bölgesi orduları başkomutanı ve bölge valisi Ermolov, 4 Mart 1817 tarihli raporunda, 1805 tarihinde Karabağ Çarlık Rusyası hakimiyetine alındığında 10.000 aile (yaklaşık 50.000 nüfus) yaşadığına dair bilgi, Kotlerevskiy'in rakamını doğrulamaktadır. Ancak, 1812 yılında yapılan sayımda ise, yukarıda ifade edilen yaklaşık 5.000 aile yerine, 3.080 aile rakamı verilmektedir.¹⁴ Çarlık Rusyası bölgeye gelmeden önce Karabağ'da yaşayan aile sayısının 24.000 olduğu dikkate alındığında, Rus işgali sonrası kayda değer derecede bir nüfus düşmesi söz konusudur. Bölgedeki savaş, huzursuzluk, soygun ve eşkıyalık hareketlerinin halkı bıktırması¹⁵ sonucu bu göçlerin olduğunu tahmin etmek mümkündür. Çünkü, üretim yapamayıp vergi veremeyecek duruma gelen, hatta kendisi muhtaç duruma düşen halkın önemli bir kısmı bölgeyi terk etmiştir. Hatta; bu sebeptendir ki, bölgenin komutanı/yöneticisi Kotlerevskiy, halkın 3 yıl veya hiç olmazsa iki yıl vergiden muaf tutulmasını istemiştir. Böylece kaçanların da geri dönme ihtimalinin bulunduğunu düşünmüştür.¹⁶

1816 yılında Kafkasya bölgesine yeni idareci/başkomutan olarak A.P. Ermolov atanmıştır. Ermolov göreve başladığında, Karabağ dâhil hiçbir yerde Ermeniler politik çoğunluğu sağlayamamaktaydılar. Daha önceden devam eden ticarî alışkanlıkları dolayısıyla, Rus kuvvetlerinin ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli rol oynamaktaydılar. Bu sırada Rusya bağlılıkları ise, daha çok kişisel boyutta olup, buldukları bölgede askerî birlikler içinde yer almak şeklinde olmuştur.¹⁷

Çarlık hükümeti, başta Ermeniler olmak üzere Müslüman olmayan grupları, Karabağ dâhil bölgenin çeşitli yerleşim yerlerine göç ettirerek, hem idarî, hem de politik anlamda Güney Kafkasya'da kendisine güvenli bölgeler oluşturmaya çalışmıştır. Bu çerçevede, 1819 yılında Karabağ'ın kuzeyine birkaç yüz Alman aile yerleştirilmiştir. Ancak, Karabağ'ın Hıristiyanlaştırılmasında daha çok Ermeniler kullanılmıştır.

Kafkasya orduları başkomutanı ve aynı zamanda idareden sorumlu en yüksek görevli Ermolov, Güney Kafkasya'da yaptığı incelemeler sonucunda, Rus idaresi açısından bölgedeki Müslüman hanlıkların ortadan kaldırılmasına karar vermiştir. 29 Ağustos 1819 tarihinde Şeki Hanlığı lağv ederek, yerine Şeki bölge idaresini kurmuş; sonra da Şirvan Hanlığının ortadan kaldırılması planına geçmiştir. Şirvan Hanı Mustafa Han sıranın kendisine geldiğini fark etmiş, ancak bu plana engel olamamıştır. 30 Ağustos 1820 yılında Ermolov, Şirvan Hanlığını

¹² Eserde bu rakam 4.845 aile olarak yazmaktadır. Ancak generalin verdiği rakamlar toplandığında 5.245 rakamına ulaşılmaktadır. Bakınız: AKAK, Tom 5, No: 696, Tiflis, 1873, s. 579.

¹³ AKAK, Tom 5, No: 696, s. 579.

¹⁴ AKAK, Tom 6, Çast 1, No: 1265, Tiflis, 1874, s. 836

¹⁵ *Utverjdenie...*, Tom III, Çast 2, Tiflis, 1904, s. 445.

¹⁶ AKAK, Tom 5, No: 696, s. 580.

¹⁷ *Utverjdenie...*, Tom II, Tiflis, 1902, s. 524.

da ortadan kaldırarak, Şirvan bölge idaresi adıyla yeni bir idari yapı kumuştur.¹⁸ Ermolov, Şeki ve Şirvan Hanlıklarını ortadan kaldırdıktan sonra, Karabağ Hanlığına yönelmiştir. Karabağ Hanlığının ortadan kaldırılmasında, içerideki çekişmelerin büyük katkısı olmuştur. Mehdi Kul Han ile Cafer Ağa arasında başlayan politik-duygusal çatışma, Ermolov yönetimindeki Rus idaresi tarafından da kullanılmıştır. Hanlıkta iç çekişmeler dolayısıyla Mehdi Kul Han İran'a kaçmak zorunda kalmıştır. 1822 yılı Kasım'ında da Karabağ Hanlığı ortadan kaldırılarak, Karabağ'da doğrudan Rus idaresi kurulmuştur.¹⁹

Karabağ Hanlığını ortadan kaldıran Ermolov, bölgedeki nüfus dağılımı hakkında şöyle bilgi vermiştir: 1823 yılı Karabağ bölgesinde 20.095 aile yaşamakta olup bunun 15.729 (%78) Azerbaycan Türkü ve 4.366'sı (%22) ise Ermeni ailesidir. Karabağ'ın başlıca şehri olan Şuşa'da 1.111 (%72,5) aile Azerbaycan Türkü ve 421 (%27,5) aile de Ermeni'dir.²⁰ Ermolov'un verdiği rakamlardan da anlaşılacağı üzere, Karabağ bölgesinde Azerbaycan Türklerinin nüfusu oldukça fazladır. Bu nedenle Çarlık Rusyası yönetimi, ilerleyen yıllarda bölgedeki politik ve askerî gelişmelere bağlı olarak bölgeye Ermeni nüfusu göç ettirme politikasına devam etmiştir.

1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay ve 1829 Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan Edirne antlaşmalarından sonra, Güney Kafkasya'ya özellikle Erivan, Nahçıvan, Karabağ bölgesine Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu vilayetlerinden ve İran'ın kuzey bölgelerinden Ermeniler göç ettirilmiştir. 1828 yılında İran'dan 8.249 Ermeni ailesi, yani 40.000'den fazla kişi, Osmanlı Devleti'nden ise, yaklaşık 90.000 Ermeni Güney Kafkasya'ya göç ettirilmiştir.²¹ Çarlık görevlisi N.N. Şavrov resmi olarak 124.000 Ermeni'nin göç ettirildiğini, ancak kayıt dışı göçler de dikkate alındığında gayri resmi rakamların 200.000 olabileceğini yazmıştır.²²

Rusya, henüz göçler yoğunlaşmadan önce, bölgede Ermeni nüfusunu artırarak, bir Ermeni bölgesi oluşturmayı hedeflemiştir. Nitekim, 21 Mart 1828 tarihli emirle Erivan, Nahçıvan Hanlığı ve Ordubad'ı içine alan bölgede Ermeni vilayeti kurmuştur.²³ Vilayet kurulduğunda, buradaki nüfusun %74'ünü Azerbaycan Türkleri/Müslümanlar oluşturuyordu.²⁴ Dolayısıyla, 1801 yılından beri Rusya, Güney Kafkasya'da bulunan Gürcü krallıklarını/prensliklerini ve Azerbaycan hanlıklarını hâkimiyeti altına alarak tüm bölgede siyasî ve askerî hakimiyetini kurduğunda, Ermenilere ait herhangi bir politik yapılanma bulunmaktaydı. Bu yapı, Rusya tarafından 1828 yılına kadar oluşturulmuştur.

¹⁸ *Utverjdenie...*, Tom III, Çast 2, s. 450, 457, 459, 462.

¹⁹ *Utverjdenie...*, Tom III, Çast 2, s. 464, 465.

²⁰ *Opisanie Karabahskoy Provintsi, sostavlennoy 1823 godu*, Tiflis, 1866.

²¹ Kerim Şükurov, a.g.m., s. 162; *Utverjdenie...*, Tom IV, Çast 1, Tiflis, 1906, s. 319.

²² N.N. Şavrova, *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye*, (Birinci baskı: S. Peterburg 1911) Baku 1990, s.63.

²³ Aygün Atar, a.g.e., s. 39.

²⁴ Camil Hasanlı, "Karabah: Poisk İstoričeskoj Pravdi", *Kavkaz i Globalizatsiya*, Tom 4, Vıpusk 3-4, god: 2010, s. 144.

Rusya, Osmanlı Devleti ve İran'da, göç ettirdiği Ermeniler sayesinde Erivan ve çevresinde olduğu gibi, Karabağ'da da Ermeni nüfusunu artırmıştır. Karabağ'ın başkenti sayılan Şuşa'daki Ermeni nüfusunun oranı 1823 yılında %27,5 iken, 1832 yılında 44,9 olmuştur. Karabağ bölgesinin tamamında ise Ermeni nüfusu, bölge nüfusunun %31,6'sına ulaşmıştır.²⁵

Karabağ bölgesine sadece Ermeni grupları yerleştirilmemiştir. Rusya'nın iç bölgelerinde, Hıristiyanlığı yorumlayışlarındaki farklılıklar dolayısıyla, bazı gruplar devlet tarafından başka yerlere göç ettirmeye başlanmıştır. Ayrılıkçılar denilen bu gruplardan Malakanların ve Duhobortsıların bir kısmı Karabağ bölgesine yerleştirilmiştir. 1831-1837 yılları arasında Kafkasya bölgesinin idaresinden sorumlu komutan G.V. Rozen raporundan anlaşıldığı üzere, henüz o, göreve gelmeden önce, dinî "ayrılıkçılar" (Duhobortsı ve Malakanlar), sadece Karabağ bölgesine yerleştirilmişlerdi. Rozen, 1833 tarihli raporunda, diğer Müslüman bölgelere yerleştirmelerinin uygun olacağını bildirmekteydi. Hatta, yer problemi olduğundan Rusya'nın iç bölgelerinden, Güney Kafkasya'ya yapılan göçlerin yılda 200-300 aileyi geçmemesini önermekteydi.²⁶ 1830-1834 yılları arasında Karabağ bölgesine yerleştirilen Malakanların sayısı şöyleydi: 1830 yılında 51 aile Mamatazur köyüne, 1832-1833 yılında 156 aile Dudalçı köyüne, 26 aile Kegrat köyüne, 4 aile Ali Kuli Uşagi köyüne, 34 aile Kızıl Kışlak köyüne ve 4 aile Giryak'a yerleştirilmiştir.²⁷ 1837 yılına gelindiğinde, Malakan, Duhobortsı, ikonobor ve diğer dinî ayrılıkçılar dahil, 431 erkek, 349 kadın olmak üzere 780 kişi iskan edilmiştir.²⁸

Çarlık Rusyası'nın Güney Kafkasya'daki nüfus politikasında ayrılıkçı dinî gruplar değil, Ermeniler daha etkin olmuştur. Özellikle 1820'li yılların sonu ve 1830'ların başında Güney Kafkasya'nın Müslüman bölgelerine yerleştirilen Ermeniler, bazı şehirlerde Hıristiyan nüfusu Müslüman nüfus aleyhine dengelemeye başlamıştır. 1852 tarihli Kavkazskiy Kalendar'dan alınan nüfus bilgilerine göre, Ermeni bölgesinin başşehri Erivan ile Karabağ'ın başşehri kabul edilen Şuşa şehirlerindeki nüfus dağılımı, dengenin sağlanmak üzere olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: 1834-1836 Erivan ve Şuşa şehirlerinin Nüfusları²⁹

	Şuşa'nın 1836 yılı nüfusu			Erivan'ın 1834 yılı nüfusu		
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam
Müslüman Şii	3.175	3.196	6.371	3.205	3.285	6.490 kişi
Ermeni	3.133	3.222	6.355	3.260	2.855	6.115 kişi
Toplam	6.308	6.418	12.726			12.605 kişi

1830 yılında Güney Kafkasya'da Osmanlı Devleti ve İran'ın idarî ve askerî gücünün tamamen bitmesinden sonra, Çarlık Rusyası bölgedeki idarî reformlarını hızlandırmıştır. Bu çerçevede 1840 yılında, geniş kapsamlı idarî bir reform yapılmıştır. Bu sırada Karabağ bölgesi, Şuşa adıyla değiştirilerek,³⁰ başkenti Şemahi

²⁵ Camil Hasanlı, a.g.m., s. 143, 144.

²⁶ AKAK, Tom 8, No: 23, Tiflis, 1881, s. 51-53.

²⁷ AKAK, Tom 8, No: 60, s. 81.

²⁸ AKAK, Tom 8, No: 929, s. 970.

²⁹ Kavkazskiy Kalendar na 1852, Otdelenie III, Tiflis, 1851, s. 435, 441.

³⁰ Kavkazskiy Kalendar na 1852, Otdelenie III, Tiflis, 1851, s. 432.

olan Hazar Bölgesini içine almıştır. 1846 yılında Şemahi vilayeti (guberniyası) kurulunca Karabağ bu vilayetin içinde kalmıştır. 1859 yılında ise Şemahi vilayeti lağvedilip burası Bakü vilayetine bağlanmıştır. 1867 yılında Güney Kafkasya’da yeni bir idarî düzenleme yapılmış ve Elisavetpol (Gence) Vilayet İdaresi kurulmuştur. Şuşa bölgesi, yani Karabağ, bu yeni vilayetin içine alınmıştır. Bu sırada Karabağ bölgesi 4 idarî birime parçalanarak, Şuşa, Zangezür, Cevanşir ve Cebrail şehir idareleri kurulmuştur.³¹

19. yüzyılda Çarlık Rusyası, idarî reformları ile bölgedeki politikasını aktif ve yönetimini de daha etkin hale getirdiği gibi, aynı yüzyılın ikinci yarısında Güney Kafkasya’ya Ermenileri göç ettirmeye de devam etmiştir.³² 1897 yılı nüfus sayımında Şuşa vilayetinin nüfus dağılımına bakıldığında, nüfusun 62.868 (%45,3)’i Azerbaycan Türkü, 73.953 (%53,1)’ü de Ermeni nüfusundan oluşmaktaydı.³³ 1897 yılında Şuşa ve Karabağ’ın diğer şehri olan Cevanşir’in köylerindeki nüfusa bakıldığında ise, bunun % 54,8 (115.800)’üne Azerbaycan Türkü, % 44,3 (93.600)’üne Ermeniler sahipti.³⁴

Ermeniler lehine olan nüfus dengesindeki değişim, ilerleyen yıllarda da devam etmiştir.1904 yılında Şuşa bölgesinin nüfusunun %58,2’si Ermeni, %41,5’i de Azerbaycan Türklerinden oluşmaktaydı. 7 yılda Ermeni nüfusu Türk nüfusuna göre daha fazla artmıştı. Şuşa şehir merkezinde 25.556 kişinin %43,2’sini Azerbaycan Türkleri, %56,5’ini (1897’de %53,1’ini) Ermeniler oluşturmaktaydı. Osmanlı Devleti ve İran’dan gelen göçlerle Karabağ ve Güney Kafkasya’nın çeşitli yerlerinde Ermeni nüfusu artırılmıştır. Güney Kafkasya’nın tümünde ise, Ermeni nüfusu 1822-1826 yıllarında % 9,3 iken, 1916 yılında bu rakam % 32,8’e ulaşmıştır.³⁵

Rusya’nın Kafkasya uzmanlarından N.N. Şavrova, 1911 yılı baskılı eserinde, bugün (1909) güney Kafkasya’da 1.300.000 ermeni yaşamakta, bunların yaklaşık 1.000.000 milyonu yerli değil, sonradan Rusya tarafından göç ettirilip buralara yerleştirilenler olduğunu yazmaktadır. General Şeremetev, raporunda 1896 yılında Güney Kafkasya’da yaklaşık 900.000 Ermeni olduğunu, 1908 yılında ise 1.300.000’den fazla nüfusa sahip olduklarını yazmaktadır. Yani Ermeni nüfusunda 400 bin kişilik bir artış vardır. Bu nüfus artışının, 100 bin kişinin doğal, 300 bin kişinin ise göçle olduğu tahmin edilmektedir. Şavrova, 20. yüzyılın başında Güney Kafkasya’daki Ermenilerin nüfus artışına dikkat çektiği gibi, onların ekonomik olarak güçlenmelerine değinerek, Rusya’nın Güney Kafkasya politikası için tehlikeli

³¹ Camil Hasanlı, a.g.m., s. 145.

³² 19. yüzyıl sonlarında Anadolu ve Kafkasya Ermenileri üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmak, Rus dış politikasının ana unsurlarından olmuştur. Özellikle, Rusya, Ermeniler üzerindeki Amerikan ve İngiliz siyasi ve mezhebî (Protestan) etkiye karşı zaman zaman bazı tedbirler alma yoluna gitmiştir. Örneğin; bu amaçla Rusya hükümeti 1894 yılında Anadolu’ya Rus Miralayı Potiyat’ı göndererek Ermeniler hakkında bilgi toplamasını istemiştir. Mithat Aydın, *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, İstanbul, 2008, s.144.

³³ <http://qerbiazərbaycan.com/images/files/36.pdf>

³⁴ Anatoliy Yamskov, “Traditsionnoe zemlepolzovanie kočevnikov istoričeskogo Karabaga i sovremenniy armıano-azerbaydžansskiy etnoterritorialnoy konflikt”, *Faktor Etnokonfessionalnoy Samobitnosti v Postssovetskom Obşestve*, pod.red. M.B. Olkott i A. Malaşenko, Moskva, 1998, s. 181.

³⁵ Camil Hasanlı, a.g.m., s. 146.

duruma geldiklerine vurgu yapmaktadır. Bölgedeki ticarî ve ekonomik işlemlerin Yahudilerin ve Ermenilerin elinde olduğunu ve dolayısıyla bölgenin sahibi haline geldiklerini yazmaktadır.³⁶

D. Sonuç

19. yüzyıla girildiğinde Güney Kafkasya'da, Karabağ Hanlığı dâhil, çeşitli hanlıklar bulunmaktaydı. Çarlık Rusyası, bu hanlıkları ortadan kaldırarak kendi idarî yönetimlerini kurmuştur. Bir yandan bu reformları yaparken, diğer yandan çeşitli zamanlarda İran ve Osmanlı Devleti'nden gelen Ermenileri, Güney Kafkasya'da başta Erivan bölgesi olmak üzere, çeşitli yerlere yerleştirmiştir. Karabağ bölgesi de, Ermenilerin yerleşim alanlarından biri olmuştur.

Karabağ bölgesinde daha önceden Ermeni nüfus bulunmasına rağmen, 19.yüzyıl başında nüfusun büyük kısmı, eskiden olduğu gibi, Azerbaycan Türklerine aitti. Rusya, güney yönünde İran'a ve Azerbaycan'a ilerlemek için bu bölgedeki nüfus yapısını kısmen de olsa değiştirmeye çalışmıştır. Nitekim yüzyılın sonuna kadar (1897 yılı) Rusya, Karabağ'ın başlıca şehri olan Şuşa'daki nüfus dengesini Ermeniler lehine değiştirmeyi başarmıştır. Tüm Güney Kafkasya'daki politikasında da benzer bir başarı elde etmiştir. Bölgede Ermeni nüfusu 1822-1826 yıllarında %9,3 iken, 1916 yılında bu rakam %32,8'e ulaşmıştır.

Rusya, Güney Kafkasya'ya ve hatta Karabağ'a Ermeni nüfusunu yerleştirerek, güney yönünde yayılmasında kullanabileceği önemli bir dayanak noktası oluşturuyordu. Ancak bu politika sadece Rusya'nın genişleme politikasına hizmet etmekle kalmamış, aynı zamanda 20. yüzyılın başında çıkacak olan Azerbaycan Türkleri ile Ermeniler arasındaki çatışmalara da zemin hazırlamıştır. Nitekim 1905 yılında iki taraf arasında başlayan gerginlik, bugün hâlâ devam etmektedir.

³⁶ N.N. Şavrova, *a.g.e.*, s. 63, 64.

E. Kaynakça

- Akti, Sobrannie Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyey*, Tom 2, No: 1437, Tiflis, 1868.
- Akti, Sobrannie Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyey*, Tom 5, No: 696, Tiflis, 1873.
- Akti, Sobrannie Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyey*, Tom 8, No: 23, Tiflis, 1881.
- Akti, Sobrannie Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyey*, Tom 8, No: 60, Tiflis, 1881.
- Akti, Sobrannie Kavkazskoy Arheografiçeskoj Komissiyey*, Tom 8, No: 929, Tiflis, 1881.
- ASLANLI, Araz, "Tarihten Günümüze Karabağ Sorunu", *Avrasya Dosyası: Azerbaycan özel*, yıl 2007, cilt 7, sayı 1.
- ATTAR, Aygün, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara, 2005
- AYDIN, Mithat, "19.Yüzyıl Ortalarında Panslavizm ve Rusya", *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2004 (1), sa.15, Denizli, 2004, s.107-122.
- ....., *Bulgarlar ve Ermeniler Arasında Amerikan Misyonerleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2008.
- HASANLI, Camil, "Karabah: Poisk İstoriçeskoj Pravdi", *Kavkaz i Globalizatsiya*, Tom 4, Vıpusk 3-4, god: 2010.
- Kavkazskiy Kalendar na 1852*, Otdelenie III, Tiflis, 1851.
- Opisanie Karabahskoy Provıntsii, sostavlennoy 1823 godu*, Тифлис, 1866.
- Şavrova N.N., *Novaya Ugroza Russkomu Delu v Zakavkazye*, (Birinci baskı: S. Peterburg 1911) Baku, 1990.
- ŞÜKÜROV, Kerim, "K Voprosu O Avtonomizatsii Nagornogo Karabaha: Uroki İistorii", *Kavkaz i Globalizatsiya*, Tom 2, Vıpusk 2, God: 2008.
- Utverjdenie Russkogo Vladiçestva na Kavkaze*, Pod redaksiyey V. A. Potto, Tom 1, Tiflis, 1901.
- Utverjdenie Russkogo Vladiçestva na Kavkaze*, Pod redaksiyey V. A. Potto, Tom II, Tiflis, 1902.
- Utverjdenie Russkogo Vladiçestva na Kavkaze*, Pod redaksiyey V. A. Potto, Tom III, Çast 2, Tiflis, 1904.
- Utverjdenie Russkogo Vladiçestva na Kavkaze*, Pod redaksiyey V. A. Potto, Tom IV, Çast 1, Tiflis, 1906.
- VEZİR, Mihriban, "Karabağ", *Azerbaycan Birinci Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2002.
- YAMSKOY, Anatoliy, "Traditsionnoe zemlepolzovanie kočevnikov istoričeskogo Karabaga i sovremenniy armyano-azerbaydjansskiy etnoterritorialnoy konflikt", *Faktor Etnokonfessionalnoy Samobitnosti v Postsovetskom Obşestve*, pod.red. M.B. Olkott i A. Malaşenko, Moskva, 1998.
- <http://qerbiazərbaycan.com/images/files/36.pdf> (27.02.2013).
- http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/c/c1/Khanate_of_Karabakh_in_1809-1817.JPG?uselang=ru (28.02.2013).